

BBC 103: UTVIKLINGSHEMNING, SAMTYKKE OG VERGEMÅL, IGJEN

I BBC 77 (september 2015) skrev jeg om den nye vergemålsloven, som ble innført i 2013. Vi kan si at svak regelstyring og sterk kontingensforming, for eksempel stort og impulsivt konsum av forsterkere, kan skape behov for vergemål, men vergemål har ikke noe spesielt med atferdsanalyse å gjøre. En grunn til at det er viktig for oss, er at mange av våre pasienter kan trenge verge. I tillegg har det skjedd en del nytt som det er viktig å vite om.

Årkjølen, (ennå) Odalens høyeste topp, 641 meter over havet, en iskald januardag.

Den nye loven virker mer kontroversiell enn den gamle, særlig når det gjelder hvordan den praktiseres for personer med utviklingshemning. Norsk forbund for utviklingshemmede (NFU) har villet avskaffe den. Nylig var det kritiske saker om den i VG og NRK, særlig med utgangspunkt i en person som hadde verge mot sin vilje. Jeg kan ikke huske særlig motstand mot den gamle loven, eller store mediasaker som var kritiske til den. Det er litt rart når den i praksis fungerte nokså likt dagens lov. Før 2013 var det *hjelpeverger* som gjaldt. De hadde ingen beslutningsmyndighet, men bestemte mye likevel. Det var nok en grunn til at få ble umyndiggjort, eller fratatt rettslig handleevne, som det heter i dag. I tillegg var noen kommunale overformyndere, som ledet hjelpevergene, litt «ivrige i tjenesten», som den som nektet en velstående eldre kvinne en sydentur fordi det var pengesløsning!

Jeg kan tenke meg noen grunner til motstanden mot den nye loven. Den gamle fungerte mer i det stille, og hjelpevergers rolle var mer «diskret». Overformynderen ble ikke forbundet med stor makt. I den nye loven er myndigheten mer tydelig. Ansvar for vergemål er flyttet til fylkesmannen. Det har gjort praktiseringen av loven mer gjennomiktig, og gjort det mulig å rette kritikk mot en sentral og mektig instans. Organisasjoner, media og folk har blitt mer opptatt av individers rettigheter. I debatten om vergemålsloven har det blitt sagt og

skrevet mye fornuftig, men også mye bastant. Etter min mening er det behov for å nyansere, og å diskutere hva som kan være alternativer til dagens vergemålslov.

Også personer med utviklingshemning kan få store betalings- og gjeldsproblemer. Jeg kjenner en som fikk styre seg selv noen dager, og som stiftet milliongjeld.

Mye av kontroversen dreier seg om selvbestemmelse, og om verges myndighet. I vergemålslovens § 20 annet ledd står det at «Den som settes under vergemål, skal skriftlig samtykke i opprettelsen av vergemålet, vergemålets omfang og hvem som skal være verge, med mindre han eller hun ikke er i stand til å forstå hva et samtykke innebærer.» Det har nok blitt praktisert slik at personen kan få verge mot sin vilje. Forståelsen av § 20 er imidlertid noe endret, særlig etter en tolkning fra Justisdepartementet 21. mars i år. Tolkningen har hatt stor innflytelse på et høringsnotat, med forslag til endringer i vergemålsloven, som justisdepartementet sendte ut 14. november. Der foreslås det at annet ledd endres til «... bestemmelsen ikke gir adgang til å opprette vergemål uten fratakelse av rettslig handleevne i tilfeller der personen ikke er i stand til å forstå hva et samtykke til opprettelse av vergemål innebærer, men det like fullt må legges til grunn at vergemålet vil være i strid med vedkommendes vilje.» Det står også at «Det antas at spørsmålet i praksis først og fremst vil komme på spissen i situasjoner hvor personen protesterer mot opprettelsen. Samtidig kan det at vedkommende protesterer, ikke alene være avgjørende når han eller hun ikke er i stand til å forstå hva et samtykke til opprettelse av vergemål innebærer.» Man er også inne på «... om det forhold at personen motsetter seg bistand, faktisk reflekterer vedkommendes reelle ønsker og vilje. Dette spørsmålet er krevende og kan vanskelig besvares generelt. Forholdene som gjør at en person oppfylder vilkårene for opprettelse av vergemål i § 20 første ledd, og vedkommendes grad av forståelse kan ha betydning for den enkeltes evne og mulighet til å gi uttrykk for egen vilje. Det antas at man i vurderingen må kunne se hen til forhold som graden av forståelse, hva personen gir uttrykk for, og på hvilken måte.» Ellers formoder departementet «... at et ordinært vergemål ikke strider mot ønskene og viljene til personen det er aktuelt å opprette vergemål for [og] at ordinært vergemål er en bistands- og støtteordning», og ber om høringsinstansenes syn på om en slik formodning bør legges til grunn.»

Alt i alt er det vel mer tale om forsøk på presiseringer, enn om grunnleggende endringer. Uansett har mange fått opphevet vergemål. Det har skjedd etter at fylkesmannen først har avvist det, men der personen har fått medhold hos Statens sivilrettsforvaltning (SRF), også i saker der personen neppe forstår sitt vergebehov. Den senere tid virker det som fylkesmannen oftere opphever vergemål direkte, uten at det er klaget til SRF, også når personens forståelse av vergebehovet er svak. Selvbestemmelse synes altså å øke, uten at jeg

kan se at det har dekning hverken i eldre eller nyere forståelse av vergemålsloven. Mange har inntrykk av at «Tolga-saken» har hatt sitt å si. Vi får se hva som blir praksis etter hvert.

En annen viktig paragraf er § 33, som sier at «Er den som er satt under vergemål, ikke fratatt den rettslige handleevnen, kan vergen ikke foreta disposisjonen hvis den som er satt under vergemål, motsetter seg det. Dette gjelder likevel ikke hvis han eller hun ikke er i stand til å forstå hva disposisjonen innebærer.» Paragrafen gir altså vergen vid fullmakt når den som har verge, ikke anses som samtykkekompetent. Det er nok en viktig grunn til at få fratas rettslig handleevne (som altså langt på vei er et nytt ord for umyndiggjort). Høringsnotatet presiserer «... uttrykkelig at en verge ikke kan foreta disposisjoner for en person uten samtykkekompetanse i strid med vedkommendes reelle vilje dersom denne kan kartlegges ... Ved et ordinært vergemål har personen sin rettslige handleevne fullt ut i behold. Vergen vil da ikke kunne opptre i strid med vedkommendes ønsker og vilje, men er personen ikke i stand til å forstå hva disposisjonen innebærer, kan det være behov for tolkning og en bredere vurdering av hva personens ønsker og vilje går ut på. At vedkommende protesterer mot en disposisjon, kan imidlertid ikke alene være avgjørende når han eller hun ikke er i stand til å forstå hva disposisjonen innebærer ... Det kan være at personen ikke er i stand til å forstå hva et «nei» i realiteten innebærer.» Alt i alt ser jeg ikke at noe av dette gir personen større selvbestemmelse i disposisjoner som personen ikke forstår.

Ellers framhever notatet minste middels prinsipp, det vil si at det ikke skal gripes mer inn i den enkeltes selvbestemmelse enn nødvendig. Det tas også til orde for større individtilpasning av vergemål. Alt dette er det vel bare å slutte seg til.

Selvbestemmelse må ikke gå så langt at det ender slik. Det kan skje for noen med utviklingshemning som får bestemme for mye selv.

Begrepet samtykkekompetanse er sentralt både når det gjelder beslutninger om vergemål, valg av verge, helse, økonomi, valg av bosted, hvorvidt personen skal motta tjenester, og inngåelse av juridisk bindende avtaler. Enkelt sagt går det ut på å kunne (1) uttrykke valg, (2) forstå og huske informasjon som er relevant for å ta en beslutning, (3) forstå konsekvenser, altså hva som skjer hvis beslutningen tas eller ikke tas, (4) avveie relevant informasjon for og imot beslutningen, og (5) holde fast på en beslutning. Det skal mye til for å si at en person ikke har samtykkekompetanse, og tvil skal komme samtykkekompetansen til gode. Personen må ha en diagnose, i dette tilfellet utviklingshemning, for å kunne si at

personen mangler samtykkekompetanse, og trenger verge. Men diagnose er bare et nødvendig, ikke tilstrekkelig, vilkår for vergemål.

Siden diagnose for utviklingshemning er et vilkår, bør alle som har med vergemål for personer med utviklingshemning å gjøre, vite noe om utviklingshemning. Grunnleggende går det mye ut på å mangle ferdigheter. Dess flere og større mangler, dess mer utviklingshemning. Personen kan mangle noe av en ferdighet, men klare en oppgave med en viss hjelp. Er ferdigheten for svak, må noen gjøre hele oppgaven for personen. Også å ta beslutninger krever ferdigheter. Som for andre ferdigheter er det derfor et spørsmål om personen kan ta beslutningen selv, om personen trenger hjelp til å ta den, eller om andre må ta den for ham eller henne. DSM-5 beskriver hvordan personer med de fire gradene av utviklingshemning generelt fungerer, også når det gjelder samtykke. Mange med dyp utviklingshemning har ikke språk i det hele tatt, og noen snakker med enkeltord eller bruker alternativ og supplerende kommunikasjon. Man skal være nokså entusiastisk for å mene at det harmonerer med samtykkekompetanse. Om alvorlig utviklingshemning skriver DSM-5 at «Personen kan ikke ta ansvarlige avgjørelser om eget og andres velvære». Om moderat utviklingshemning står det at «... personen trenger omfattende støtte fra medarbeidere, veiledere og andre for å oppfylle sosiale forventninger, utføre vanskelige oppgaver og andre oppgaver som tidsplanlegging, transport, helse og pengehåndtering». Alt dette er uforenlig med å ha samtykkekompetanse av betydning. VG skrev mye riktig da de tok opp vergemål i høst, i «Tolga-saken», men 17. november bommet de litt med et oppslag om at fylkesmenn har latt være å snakke med mange som har fått verge. Selvfølgelig, vil jeg si, for langt fra alle som får verge, kan delta i en slik samtale. Noen saker er opplagte (selv om fylkesmenn kunne ha vurdert flere bedre).

Tykk, sv. *tycka* «mene», *tyckas* «se ud», n. folk. *tykkja*, oldn. *þykkja* (*þóttu*) «forekomme, mene» = got. *þuggjan* (*þúhta*) «synes», ags. *þyncan* (eng. *think* har ogsaa opslugt ags. *þencan* «tænke»), ofris. *thinka*, osax. *thunkian* (holl. *dunken*), oht. *dunken* (nht. *dünken*). Verbet var i ældre germ. altid upersonligt (oldn. *mér þykkir*, æ. d. *mig tykker*). Et tilhørende subst. er tykke «mening, forgodtbeindende», sv. *tycke*, n. folk. *tykkje*; sml. oldn. *þykkja*, f. i s. bet. Et andet er oldn. *þokki*, m. «mening, skjøn» (æ. d. *tokke*, n. folk. *tokke*) med vb. *þokka* «danne sig en mening, bedømme» (æ. d. *tokke*, n. dial. *tokka*); sml. mht. *dunc* «me-

ning» (nht. *Dünkel* «indbildskhed»). Det germ. **þunkian* staar i aflydsforhold til tænke og til tækkes. Grundbegrebet synes at være «indtryk som noget gjør paa en», hvoraf «mening». Dette grundbegreb har igjen kløvet sig i to, eftersom indtrykket er behageligt eller ubehageligt: sml. oldn. *þokki* «velbehag, yndest, fortrydelse, uvilje, misnøie» (n. dial. *tokka* «yndest»), *þykkja* og *þótti* «fortrydelse, misnøie» (n. folk. *tykkje*, n. i s. bet.), *þokkast e-m vel* «tækkes en, behage» (æ. d. *tokkes*), *mér þykkir at e-u* «jeg blir fortrydelig over noget» (n. dial. *tykkja*).

Falk og Torps forklaring i sin *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog* fra 1906. Den siste delen av ordet «samtykke» er altså ordet «tykke», som betyr synes, eller mene, og som fins i mange varianter i norske dialekter. Mange steder heter det tykkje, tykkja og lignende. På skikkelig odøling heter det «tiss». Samtykke på odøling bør derfor hete samtiss.

Om lett utviklingshemning skriver DSM-5 at «Personen trenger vanligvis støtte til å ta avgjørelser om helse og rettslige spørsmål». Samtykkekompetanse kan altså ikke tas for gitt. Etter min mening er personer med lett utviklingshemning i grenseland, men det er et stort spenn fra det øvre til det nedre sjiktet av lett utviklingshemning. Mange i det øvre sjiktet, er nok temmelig samtykkekompetente. Å opprette vergemål mer eller mindre automatisk på grunnlag av lett utviklingshemning, må derfor være galt, men jeg er redd for at det har skjedd. (Til og med noen uten utviklingshemning har verge ut fra angivelige kognitive begrensninger uten at andre diagnoser kan forklare begrensningene. Det må i alle fall være galt.)

Uansett trenger mange med utviklingshemning hjelp til å ta beslutninger, eller at noen tar dem for seg. At noen med utviklingshemning ikke kan bestemme helt selv, er også erkjent av samfunnet, ved at mange handlinger er ugyldige, eller straffbare, overfor personer som ikke kan samtykke til dem. For eksempel avtaler om kjøp eller salg med personer som ikke forstår hva de gjør, eller, blir fort utnyttet. Sex blir fort overgrep. I det hele tatt kommer vi ikke utenom at noen trenger beskyttelse mot beslutninger basert på for svak forståelse, og mot overgrep og utnyttning som de ikke kan verge(!) seg mot. De som tror at politi og straffelov kan ordne opp i alt, tar feil, og skaden har ofte skjedd før politiet *eventuelt* kommer inn i bildet. Det er lettere å forebygge enn å «behandle», særlig når man ser hvor det bærer.

Noen, kanskje særlig i NFU-kretser, tar til orde for beslutningsstøtte, til dels som erstatning for vergemål. Begrepet beslutningsstøtte forekommer blant annet i Assisted decision making act, som er Irlands variant av vergemålslov. Loven erstatter en lov der «capacity» (samtykkekompetanse) er et enten–eller-spørsmål, og ble vedtatt i 2015 (men er ennå ikke innført). Ifølge loven kan personen ha en som bistår med «co-decision-making», det vil si en ren rådgiver (som hjelpeverger skulle være). En annen mulighet er en «decision making assistant», som ligner mye på norske verger. Med loven følger det en «verktøykasse» med råd om hvordan man kan gi beslutningsstøtte. Begrepet inneholder imidlertid i prinsippet lite nytt. Også en (norsk) verger skal gi tilpasset informasjon for at personen kan bli best mulig i stand til å forstå, og ta en beslutning selv, altså i praksis beslutningsstøtte.

Men selv om støtten er aldri så god, er det ingen garanti for å lykkes. Ikke alle vil høre på informasjon. Noen «lukker ørene», noen blir aggressive, og noen gjør seg utilgjengelige, for eksempel. Det er heller ikke ubegrensede ressurser, eller ubegrenset tid, til å drive med det. Når beslutningsstøtte avvises, eller ikke fører fram, må noen ta beslutningen for personen. At beslutningsstøtte fører fram, i den forstand at personen tar en beslutning som samsvarer med råd, trenger dessuten ikke å bety at personen er samtykkekompetent. Man trenger ikke å ha forstått noe som man sier seg enig i.

consent *v.* Probably before 1200, borrowed from Old French *consentir* + agree, comply, learned borrowing from Latin *cōnsentīre* feel together, agree, accord (*con-* together + *sentīre* feel, think). —**n.** About 1300, borrowed from Old French *consente* agreement, compliance, from *consentir*, *v.*

Det engelske ordet for samtykke er consent, og vi ser at det stemmer godt med samtykke.

Uansett hvilken lov eller ordning man er for eller imot, tviler jeg på at noen vil sitte og se på at personer som forstår lite av en beslutning, tar en beslutning som er sterkt skadelig, for eksempel ved å bli utnyttet av en dyssosial samboer, eller bli gjeldsslave. I den forbindelse beskriver DMS-5 sosial fungering som er vanlig hos personer med lett utviklingshemning: «Det er begrenset forståelse av risiko i sosiale situasjoner, sosiale vurderinger er umodne for alderen, og personen er i fare for å bli manipulert av andre (godtroende)». Også den irske loven har for øvrig en ordning der personer som åpenbart ikke har samtykkekompetanse på noe viktig område, og som ikke har nytte av beslutningsstøtte, får oppnevnt en som tar beslutninger for vedkommende. Det ligner mye på vergemål, på grensen til frataking av rettslig handleevne, hos oss.

Mange verger er samvittighetsfulle, flinke og nyttige. Jeg kan skrive bok om verger som har hjulpet personer med utviklingshemning i vanskelige situasjoner, men må nøye meg med noen eksempler. En kvinne i 70-årene fikk diagnosen lett utviklingshemning da hun var 70 år, og var i det nedre sjiktet. Livet hadde vært hardt, og økonomien og situasjonen generelt var prekær. Den ble ikke bedre av at en sønn med utviklingshemning bisto henne. På relativt

kort tid ryddet verge opp i økonomien, hindret henne i å flytte til et sted der hun ikke hadde noe nettverk, og kansellerte en dyr leieavtale. Nylig hadde jeg en ung mann med lett utviklingshemning på kontoret. Uten å ha skjønnet hva han gjorde, hadde han kjøpt en bil til flere hundre tusen lånte kroner, og han var lite sparsommelig ellers også. Noen måtte rydde opp. I begynnelsen fungerte verge mot hans vilje, men etter hvert ble han takknemlig for at noen tok tak. I forbindelse med «Tolga-saken» intervjuet NRK en som hadde fått opphevet vergemålet. Nokså flåsete spurte NRK-journalisten «Så nå kan du fylle diesel uten å spørre verge, hehe?». NRK vet neppe hvor ofte verger har sørget for at det er penger til å fylle for. Det er neppe helt uvanlig at vergemål strider mot ønskene og viljene til personen, i alle fall på kort sikt, kanskje litt i strid med departementets formodning...

Som regel fungerer nok vergemål godt. Når noen ikke ønsker verge, er det viktig å vurdere om de forstår hva de vil, også når viljen uttrykkes sterkt. Det er også viktig å ha in mente at andre kan påvirke personen til å avvise vergemål, i verste fall for å utnytte vedkommende økonomisk. Det kan være flere som har blitt «overkjørt» av familie enn av verge. Mange, til og med noen som er samtykkekompetente, ønsker verge. Uansett må det ikke skapes et bilde av at verger generelt formynder folk unødig.

Skremmebildet av vergemålsloven er falskt, men mye kan forbedres. Diagnostikk som kan begrunne manglende samtykkekompetanse, og vurderinger av samtykkekompetanse, kan bli bedre. Noen verger kan bli bedre til å hjelpe personen til å oppnå samtykkekompetanse, eller på beslutningsstøtte, og mer tilbakeholdne med å beslutte for personen. Det kan også lages bedre beskrivelser av hvor langt selvbestemmelse går, og når fylkesmann og verge kan gripe inn mot personens vilje. Alt dette arbeides det nok med.

Ellers hadde lokallaget sitt tradisjonelle julebord 4. januar, i sømmelige former, og huggalt, som vanlig.

Det blir heldagsseminar om utfordrende atferd på Oppstad samfunnshus, litt nord for Skarnes, 22. mars. Praktiske opplysninger, og program, kommer snart. Følg med, atferdsgodtfolk, blant annet på Facebook.

17. januar 2019

Børge Holden

Grytsetra i flott januarskrud. Solen har snudd, og det nærmer seg grønne enger, rauting og lokking...